

MOŽNOSTI VYUŽITIA MODELOVÝCH SITUÁCIÍ
(VINET) V ANTROPOLOGICKOM VÝSKUME
MORÁLNYCH POSTOJOV¹**KRISTÍNA MIŠKOVSKÁ, ZUZANA BUDZELOVÁ,
DANIJELA JEROTIJEVIĆ**

Mgr. Kristína Miškovská, Centrum pre filantropiu, n. o., Baštová 5, 811 03 Bratislava, e-mail: miskovska@changenet.sk; Mgr. Zuzana Budzelová, Ústav sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, e-mail: susan.stolarikova@gmail.com; Mgr. Danijela Jerotijević, PhD., Ústav sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, e-mail: danijela.jerotijevicova@fses.uniba.sk

Labels describe a fictitious situation which the contact person is supposed to assess and take a certain position. They represent a suitable complementary method of qualitative research. While in psychology they can be used as a tool for predicting behaviour, in anthropology and ethnology they can be used to study norms, perceptions or attitudes. The aim of this text is to show in what way they can be linked to other types of qualitative data (participatory observation, semi-structured interviews) through an example of a long-term anthropological research studying political preferences and moral attitudes. The principal research assumption is based on Jonathan Haidt's concept, according to which self-declared political preferences (whether an individual is considered conservative or liberal) are reflected in the sphere of moral emotions, in particular in the emotion of disgust. The results of the analysis show that all politically self-declared groups reflect morally unacceptable behaviour. The biggest difference between conservative and liberal contacts was observed with respect to sexuality (e.g. sexual behaviour, registered partnerships). The text points out the methodological limits of model situations: they can problematise the situations which individuals have not faced yet, as a result of which they can judge a fictitious and a real-life situation differently.

Key words: methodology, model situations, emotions, disgust, labels, political attitude

ÚVOD

Vinetami sa označujú „simulácie reálnych udalostí, (ich) stručné ilustrácie“ (Forrester, 1990, In: Wilson, While, 1998: 79). Modelové situácie sa zvyčajne spájajú s experimentálnymi výskumami a s kvantitatívnymi metódami, môžu však byť použité i v etnogra-

¹ Táto štúdia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0431.

fickom výskume ako kvalitatívna metóda zberu dát. Ich kvantitatívne a kvalitatívne využitie sa výrazným spôsobom líši. Pri ich použití je dôležité byť si vedomý ich obmedzení, rovnako ako je dôležité vedieť, čo využitím tejto metódy chceme zistiť a či, alebo aký je jej prínos v danom kontexte.

V kvantitatívnom dizajne sú súčasťou modelových situácií predurčené odpovede, z ktorých si participant zvyčajne vyberá jednu možnosť. Odpovede sú indikátorom určitej analytickej kategórie určenej výskumníkom a analýza spočíva v porovnaní odpovedí. V iných prípadoch môže byť odpoveď vo forme takzvanej Likertovej škály: participant si vyberá určité hodnotenie (napr. od úplne nesúhlasím po úplne súhlasím) a následne sa porovnávajú voľby (Wilks, 2004). V príbehoch je tiež možné manipulovať konkrétnou premennou a následne porovnať varianty príbehu (Wilks, 2004: 81), alebo môže byť ten istý príbeh predstavený z rôznych perspektív (Flaskerud, 1979, In: Wilks, 2004: 81). Vinety môžu byť statické a mať formu príbehu, alebo byť dynamické a mať formu krátkeho filmu alebo sledovania činnosti. Statické vinety si vyžadujú menšie kognitívne úsilie a sú jednoduchšie pre spracovanie ako dynamické vinety (Kinicki a kol., 1995). Obrázky alebo krátke filmy môžu byť problematické z pohľadu vyhodnocovania, resp. pozornosť participantov môžu pútať iné prvky, ako výskumník očakáva. Všeobecne sú vinety úspešnejšie, pokiaľ sa vzťahujú k životu participanta a jeho skúsenostiam a javia sa mu ako reálne (Hughes, Huby, 2004). V kvantitatívnom výskume je pri vinetách dôležitá otázka ich validity (Flaskerud, 1979, In: Wilks, 2004), ktorá sa týka toho, do akej miery dané vinety ako nástroj overujú ten-ktorý predpoklad.

V kvalitatívnom výskume slúžia vinety ako elicitor, t. j. nástroj, ktorého úlohou je podnietiť reakciu informátora na popísanú udalosť. Prostredníctvom modelovej situácie informátor prežíva hypotetický príbeh, ktorý je akousi simulovanou realitou. Vinety nám umožňujú nahliadnuť do procesu interpretácie a mnohonásobnej povahy jeho poznania (Schutz, 1970; In: Jenkins a kol., 2010). Aj v tomto prípade môžu mať podobu textu, fotografie, alebo inej formy podnetu (Hughes, Huby, 2004: 39; Hughes, Huby, 2002).

Vinety by mali vznikať na základe teórie a predchádzajúceho výskumu a pred použitím by mali byť pilotované (otestované na inej vzorke ako tej, ktorá bude predmetom výskumu). Vyjadrenie iných osôb ako tých, ktoré budú súčasťou výskumu, môže byť dôležité pre vnútornú validitu vinet - najmä vtedy, ak je nevyhnutné, aby boli vinety čo najviac realistické (Flaskerud, 1979, In: Hudges, Huby, 2004: 38). Napriek tomu môžu vinety pôsobiť ako „vytrhnuté z kontextu“, pretože v nich nie je prítomný tlak a emócie životných situácií (Spratt, 2001; Hudges, Huby, 2004: 39).

Použitie modelových situácií môže byť nápomocné pre prekonanie etických dilem (keďže ide o hypotetickú situáciu), ktoré môžu nastať pri rozhovoroch alebo pozorovaniach. Takýmto spôsobom boli napr. vinety použité pri výskume sociálnych pracovníkov, ktorí vo svojej práci musia sami riešiť množstvo eticky problematických situácií (Kugelman, 1992).

Vinety môžu byť adekvátnym metodologickým nástrojom v takom prípade, keď by priamo položená otázka mohla vyvolať nevôľu na ňu odpovedať. Zároveň je dôležité, aby boli príbehy vierohodné a pravdepodobné, pretože iba tak si ich participantí budú vedieť predstaviť, prípadne zosúvzťažniť s vlastným životom (Jenkins a kol., 2010).

Cieľom tohto textu je poukázať na možné použitie modelových situácií v antropológii a etnológii na príklade problematiky morálnych postojov. Najskôr priblížime určité pravidlá pre tvorbu vinet a následne na príklade etnografických dát z obce v Bra-

tislavskom kraji ukážeme ich konkrétne použitie. Poukážeme tiež na to, prečo môže byť použitie vinet vhodnou (doplnkovou) metódou a ako je možné prepojiť dáta získané vinetami s dátami zbieranými v danom kontexte inými metódami.

MODELOVÉ SITUÁCIE AKO METÓDA ZBERU DÁT

Akýkoľvek antropologický výskum má na prvý pohľad ambiciózny cieľ: mapuje a skúma predstavy, viery, postoje, či motivácie a ich reflektovanie v každodennom správaní, a to v čo najširšom kontexte (Hughes, Huby, 2004). Snahou každej výskumníčky či výskumníka je ísť „za“ vedomé a deklarované postoje informátorov a hľadať ich hlbšie súvislosti. Zároveň pomerne často narážame na problém, že tieto ciele nie je jednoduché dosiahnuť, najmä ak sa pri zbere dát používa iba jedna, či dve výskumné metódy. Nehovoriac o tom, do akej miery je zber dát (a ich následná analýza a interpretácia) ovplyvnený teoretickým zázemím a preferenciami autora samotného, jeho vekom, či pohlavím. Všetky tieto aspekty sa môžu odraziť aj v spôsobe a výbere kladených otázok pri etnografickom interview (Pemunta, 2009).

Adekvátne sformulované modelové situácie použité pri etnografickom výskume môžu, aspoň čiastočne, pomôcť prekonať niektoré z problémov takéhoto výskumu. Vinety nemôžu obsiahnuť opisovanú situáciu ako celok, ale môžu priblížiť jej určitý aspekt. Napriek tomu, že ide o umelo vytvorené príbehy, adekvátne vytvorené vinety môžu byť dobrým prostriedkom na skúmanie rozhodnutí v konkrétnych situáciách – a to namiesto všeobecných otázok, ktoré sú súčasťou interview (Abbott, Sapsford, 1997: 98). Pozorovanie situácií prezentovaných vo vinetách v každodennom živote by mohlo byť problematické, ak nie nemožné, už len z čisto praktického dôvodu, že takéto situácie nemusia nastať v priebehu času vymedzeného na výskum.

Výhodou využitia vinet môže byť, napríklad, že problémovú situáciu (napr. postoj k sexuálnym menšinám) robia menej emotívnou a aspoň do istej miery ju odosobňujú. Ak je príbeh prezentovaný v tretej osobe, informátor ho môže vnímať ako menej „nebezpečný“, či kontroverzný a v dôsledku toho bude menej prispôsobovať svoju odpoveď. Ako poukazuje Jenkins a kol. (2010), na rozdiel od vinet v experimentálnom výskume, vinety použité v kvalitatívnom výskume neslúžia na predikciu správania, ale „na dosiahnutie náhľadu do sociálnych zložiek participantovho interpretačného rámca a perceptuálnych procesov“ (Jenkins a kol., 2010: 178). Vinety však nemôžu simulovať „interpretatívny proces, ktorý by bol (participant) nútený vykonať v prípade činnosti“ (Jenkins a kol., 2010: 179). Dá sa očakávať, že ak participant vyhodnocuje určitý príbeh a má k nemu zaujať stanovisko, bude vychádzať z vlastných skúseností a predpokladať, že protagonista vo vinetách je pod podobnými sociálnymi tlakmi a normami ako on sám, a bude teda aplikovať tieto normy na riešenie situácie v príbehu (pokiaľ nie je explicitne povedané, že postava v príbehu pochádza z iného sociokultúrneho prostredia). Treba však mať na mysli, že príčiny odpovedania na vinety sa môžu líšiť od príčin a motivácií, ktorými by sa informátor riadil v realite. Vo vinetách môže byť problematizovaná udalosť, ktorá by v reálnom živote mohla zostať nepovšimnutá alebo „dokonca vysoko rutinizovaná“ (Jenkins a kol., 2010: 179). Je teda potrebné brať do úvahy, že v prípade modelových situácií chceme od informátorov, aby sa zamýšľali nad udalosťami, s ktorým nemajú skúsenosť (ich schopnosť odpovedať môže závisieť od ich predstavivosti, niekedy empatie, času, ktorý chcú na výskum vyčleniť a pod.). Odpoveď informátora bude natoľko podrobná a rozsiahla,

nakoľko je schopný sa pozrieť sa opísanú situáciu očami protagonistu. Na druhej strane, môže nastať situácia, keď odpoveď bude stručná práve z dôvodu príliš veľkej podobnosti s protagonistom. V takomto prípade sa môže stať, že informátor bude svoje výpovede prispôbovať, resp. korigovať opačným smerom, ako sú jeho reálne postoje. Môže tiež nastať situácia, že prostredníctvom vinet povie informátor o sebe viac, ako by si sám prial.

Dôležité je zdôrazniť, že i v prípade použitia vinet v kvalitatívnom výskume je potrebné mať určité predikcie ohľadom odpovedí, a to aj v prípade, keď má byť komentár k danej vinete otvoreného charakteru. Ak predikcia chýba, mohlo by sa stať, že akákoľvek komparácia bude problematická (Finch, 1987).

MODELOVÉ SITUÁCIE PRI VÝSKUME MORÁLNEHO SPRÁVANIA

V našom prípade predstavovali vinety krátke situácie o fiktívnom charaktere v špecifických okolnostiach (Finch, 1987: 105) a zahŕňali určitú morálnu dilemu. Informátori mali vyhodnotiť správanie protagonistu. Očakávaním bolo, že sebadeklarovaný politický postoj sa bude odrážať vo vyhodnotení týchto dilem a že konzervatívne a liberálne orientovaní informátori budú reagovať iným spôsobom.

Keďže je táto štúdia predovšetkým metodologického charakteru, obmedzíme výklad koncepcií venujúcich sa morálke na tie, ktoré priamo súvisia s predmetom tohto textu. Štúdií venovaných morálke je veľké množstvo a to, že niektoré z nich neuvádzame, nereflektuje ich prípadnú (ne)dôležitosť.

Morálne pravidlá a normy sú vo veľkej miere ovplyvnené sociálnym a kultúrnym kontextom. Ľudia rôznymi spôsobmi vyhodnocujú, čo je správne a nesprávne, a rôznymi spôsobmi sa stavajú k riešeniam morálnych problémov. Rozširovanie sociálnych sietí vedie k tomu, že ľudia sú konfrontovaní s rôznymi morálnymi dilemami. Avšak, ako poukazuje Bloom, rozširovanie sociálnych sietí prostredníctvom kontaktu nestačí na to, aby sa ľudia stali tolerantnejší a viac akceptovali postoje a správanie príslušníkov iných sociálnych skupín (Bloom, 2010: 490).

Proces vytvárania morálnych úsudkov je komplikovaný a zohráva v ňom úlohu viacerých faktorov. Klasické teórie morálneho usudzovania presadzovali skôr racionalistický princíp jeho formovania (Piaget, 1968; Kohlberg, 1976; Turiel, 1998). Turiel, napríklad, zastáva názor, že osoby formujú svoju mienku prostredníctvom sociálnych interakcií a vytvárajú „rôzne druhy súdov o mnohostrannom sociálnom svete“ (Turiel, 2004: 2). Morálka môže byť zdrojom sociálneho pokoja (keďže stanovuje, ako sa ľudia majú správať jedni k druhým), no môže byť aj zdrojom sociálnych konfliktov či nerovnosti (najmä vo vzťahu k marginalizovaným skupinám): „... ľudia robia úsudky o nespravodlivosti a nerovnostiach ukotvených v sociálnom systéme“ (Turiel, 2004: 2). V tomto prístupe je pre morálny vývin kľúčový kognitívny proces preberania rolí, ktorý dieťaťu umožňuje osvojiť si určitú morálnu logiku („keby som bola v tejto pozícii, nepáčilo by sa mi, keby mi niekto toto robil, preto to neurobím“) (Rozin a kol., 1999: 574).

Na druhej strane, sociálno-intuitívne modely morálky, o ktoré sa opiera i tento text, nepopierajú úlohu sociálneho priestoru pri formovaní morálky, ale tvrdia, že v morálnom usudzovaní zohrávajú mimoriadne dôležitú úlohu emócie (Haidt, 2001). V otázkach morálky sú kľúčové tzv. morálne emócie.

Rozin a kol. (1999) vyčlenili dva základné súbory morálnych emócií. Prvý súbor

tvoria hanba, rozpaky a vina – sú zamerané na seba a vedú jednotlivca k tomu, aby sa správal podľa kultúrne akceptovateľných noriem a neublížoval iným. Tak ako iné emócie, aj tieto sa môžu v praxi prelínať.

Druhý súbor tvoria pohrdanie, hnev a hnus. Tieto emócie sa na rozdiel od predchádzajúceho súboru emócií spúšťajú skôr – ako reakcia na správanie iných. Izard (1971, 1977, In: Rozin a kol., 1999: 575) ich označuje za „nepriateľskú trojicu“ (*hostility triad*). I tieto emócie sa môžu vyskytovať spolu, sú však medzi nimi aj isté rozdiely. Medzi morálne emócie je možné zaradiť i ľútosť a súcitiť (Rozin a kol., 1999: 575).

Podľa Rozina a kol. (1999) sa hnev spája najmä s urážkami, previneniami a porušením práv jednotlivca a príslušníkov jeho skupiny. Hnus je primárne emócia, ktorá má chrániť telo pred potenciálnou kontamináciou. V širšom kontexte zohráva hnus úlohu v sociálnom živote (Inbar, Pizarro, Bloom, 2008). Ľuďom môžu byť hnusné aj určité činnosti, nielen látky alebo produkty tela. Môžu pociťovať hnus k zvratkom, ale rovnako pri zmienkach o inceste, pornografii alebo kradnutí a podvádzaní (Tybur, Lieberman, Griskevicius, 2009: 103). Miller (1997, In: Rozin a kol., 1999) poukázal na to, že hnus sa aktivuje v situáciách pokrytectva, krutosti, či zrady. Poslednou emóciou v tomto súbore je pohrdanie, ktoré zvyčajne sprevádza podstatne slabšia reakcia ako v prípade hnevu a hnusu, keďže jeho súčasťou je aj istá ľahostajnosť. Môže byť súčasťou hierarchických vzťahov, ale objavuje sa aj v kontexte (medzi)skupinových vzťahov (*ingroup* vs. *outgroup*). Ľudia sa môžu pohrdavo správať k príslušníkom sexuálnych menších, marginalizovaným skupinám, či osobám, ktoré v spoločenskom rebríčku majú nižšie postavenie ako oni sami.

Modelové situácie, ktoré v tomto texte analyzujeme, boli primárne zamerané na emóciu hnusu. Ako už bolo povedané vyššie, hnus má chrániť telo pred možnou kontamináciou. Tá nie je iba fyzická, ale môže byť i symbolická – v pozadí mnohých kultúrnych praktík stojí práve strach zo symbolického „nakazenia“ či znečistenia (napríklad kastový systém v hinduizme a pod.). Predpokladá sa, že vedome zastávané morálne úsudky vznikajú až po tom, čo sa aktivuje emócia, ktorá podnieti intuitívnu (automatickú) reakciu (pocit viny, hanby, hnusu – v závislosti od elicitoru) a až následne, v jej dôsledku, vzniká vedomý morálny úsudok, t. j. vedomé prehodnocovanie danej situácie (Haidt, 2001). Môže sa stať, že ľudia nevedia svoj pocit (intuíciu) celkom jasne zdôvodniť, ale svojho postoja sa nezrieknu. Emócia hnusu teda môže zohrávať v morálnych rozhodnutiach dôležitú úlohu, keďže „chráni dušu“ pred úpadkom“ (Rozin a kol., 1999: 575). Môže tiež vplývať na sociálne vzťahy – ľudia vo všeobecnosti pociťujú menší hnus k príslušníkom vlastnej skupiny. Podobne i sociálna blízkosť ovplyvňuje pocit hnusu (Bužeková, Išová, 2010).

POLITICKÉ POSTOJE A MORÁLNA EMÓCIA HNUSU

Viacere výskumy sa venovali otázke, či sa z hľadiska prežívania/pociťovania hnusu v určitých situáciách môžu líšiť osoby, ktoré sa zaraďujú do konzervatívneho alebo liberálneho politického spektra (Haidt, Graham, 2007; Inbar, Pizzaro, Bloom, 2008; Inbar a kol., 2011). Konzervativizmus sa zvyčajne spája s väčšou toleranciou sociálnej nerovnosti, podporou autoritatívnosti, konzervatívnymi postojmi k sexualite a pod. (Graham, Haidt a Nosek, 2009). Pre nedostatok miesta nebudeme na tomto mieste podrobne rozoberať tieto výskumy. Dôležité je uviesť, že väčšina z nich bola uskutočnená v USA, pričom dizajn zahŕňal experimentálnu procedúru a emócia hnusu bola

meraná pomocou niektorej zo škál hnusu.² Participanti boli vystavení situáciám, ktoré zahŕňali možnosť znečistenia (kontaminácie, fyzickej či symbolickej). Výsledky vo väčšej alebo menšej miere naznačovali, že konzervatívne zmýšľajúci jedinci mali zároveň vyššie skóre na škále hnusu, ale vykazovali aj väčšie obavy z homosexuálnych manželstiev, cudzincov, či v otázke potratov (Inbar, Pizzaro, Bloom, 2008). Väčšina štúdií však ukázala najmarkantnejšie rozdiely v oblasti morálnej čistoty (ktorá, napríklad, zahŕňa homosexuálne vzťahy).

Výskum, z ktorého vychádza tento text, nadväzoval na vyššie spomenuté štúdie, avšak jeho súčasťou bolo použitie ako kvantitatívnych metód (škála hnusu)³ (Tybur, Lieberman, Griskevicius, 2009), tak i kvalitatívnych metód (hlbkové pološtruktúrované rozhovory, zúčastnené pozorovanie a modelové situácie). Kategórie, s ktorými sme pracovali (konzervatívny, stredový a liberálny politický postoj), predstavujú sebadeklarované postoje, t.j. kľúčové pre zaradenie do určitej skupiny boli pojmy, ktoré ponúkli informátori. Sebazaradenie informátorov do určitej skupiny vyplýva z istých reprezentácií, ktoré majú o sebe, spoločnosti, politickej sfére a pod., a teda nemusí sa zhodovať alebo odrážať tieto kategórie ako analytický/teoretický konštrukt.

V prostredí Slovenska rozhodne nemožno hovoriť o obdobnom vývoji politických preferencií zo strany voličov ako v prípade západných štátov, a to už len z toho dôvodu, že „ho nezasiahli emancipačné trendy demokratickej liberálnej či ľavicovej politiky, ako to bolo na Západe“ (Buzalka, 2012: 36). Možno aj z toho dôvodu sú výskumy správania voličov jednotlivých politických strán zamerané predovšetkým na identifikáciu volebných preferencií v urbánnom a rurálnom prostredí Slovenska (napr. Krivý, Feglová, Balko 1996; Madleňák, 2012). Práve v prvej uvedenej štúdií možno hovoriť o jednoznačných preferenciách konzervatívnych a liberálnych voličov v závislosti od lokality. Napr. strany ako HZDS a SMK-MKP svojím politickým programom oslovovali najmä populáciu na vidieku. Na druhej strane, v prípade pravice môžeme v tomto období len ťažko hovoriť o uniformnom urbánno-rurálnom profile, pretože Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) vykazovalo porovnateľné výsledky v mestskom i vidieckom prostredí, pričom Demokratická únia (DÚ) a Demokratická strana (DS), budúci základ strany SDKÚ, našli oporu takmer výhradne iba u mestského voliča (Krivý, Feglová a Balko, 1996 In: Plešivčák, 2013).

Na druhej strane, okrem lokality vystupuje do popredia možný vplyv takých faktorov, akým je napr. ekonomická kríza, etnické a národnostné menšiny: „Kým na európskej úrovni rastie nacionalizácia dlhov a ekonomickej pomoci, na lokálnej úrovni silnie intolerancia k slabým. Kríza vždy prináša zvýšenie popularity radikálnych riešení, ktoré nachádzajú kolektívneho vinníka – napríklad Rómov a migrantov“ (Buzalka, 2012: 35). V takýchto témach je teda situácia špecifická. Androvičová (2015: 328) tvrdí, že „tu možno hovoriť o istom ‚mainstreamovom‘ konzervativizme, keď takmer všetky relevantné politické strany a ich predstavitelia (všetci alebo významná časť) inklinujú ku konzervatívnym postojom a názorom v istých oblastiach alebo ich mini-

2 Škály hnusu boli vyvinuté psychológmi pre potreby merania individuálnych rozdielov v pociťovaní hnusu. Týchto škál je niekoľko a môžu sa líšiť vzhľadom k počtu položiek alebo „oblastí“, na ktoré sú zamerané. Najznámejšia je škála, ktorú vypracovali Haidt, McCauley a Rozin (1994). Táto škála mala 32 položiek napr. *Pravdepodobne by som nešiel do svojej obľúbenej reštaurácie, keby som sa predtým dozvedel, že má kuchár nádchu*. V súčasnosti sa skôr používa revidovaná škála hnusu vypracovaná Olan-tujim a kol. (2007), ktorá má 25 položiek.

3 V tomto výskume bola použitá škála, ktorú vypracovali Tybur, Lieberman a Griskevicius (2009) a ktorá zahŕňa tri subškály zamerané na patogénny, morálny a sexuálny hnus (t. j. zároveň meria mieru hnusu, aký osoba pociťuje, v týchto troch oblastiach).

málne tolerujú a aktívne im neoponujú.“ Je viac ako zrejmé, že témy takéhoto charakteru majú potenciál pôsobiť na voličov. V praxi sa to prejavuje tak, že informátori môžu zastávať postoje, ktoré môžu byť v rozpore s postojmi priradenými k týmto kategóriám v odbornom diskurze. Uvedomujeme si obmedzenia takéhoto prístupu, avšak pre daný výskum bol daný prístup vhodnou voľbou.

Táto štúdia prezentuje výsledky výskumu, ktorého cieľom bolo prostredníctvom modelových situácií zistiť súvislosť medzi sebadeklarovanými konzervatívnymi a liberálnymi postojmi a mierou senzitivity na situácie, ktoré porušujú rôzne morálne normy. Výskumné otázky boli zamerané na to, či sa budú prejavovať rozdiely v hodnotení konkrétnych morálnych noriem v rámci jednotlivých kategórií informátorov a či sa v niektorej oblasti morálnych noriem bude tento rozdiel prejavovať výraznejšie. Na základe predchádzajúcich výskumov sme očakávali rozdiely vo vzťahu k sexuálnym a iným menšinám (Rómovia, cudzinci, imigranti a pod.).

METODOLÓGIA VÝSKUMU

Lokalita výskumu

Výskum prebiehal v obci, ktorá administratívno-správne tvorí súčasť Bratislavského samosprávneho kraja. Zber dát bol realizovaný v mesiacoch jún až september roka 2012. V danom období mala obec okolo 1000 obyvateľov a – ako uvádza dostupná štatistika – viac ako 60 % tvorili v tom čase ľudia v produktívnom veku. Vzhľadom na špecifiká a veľkosť lokality výskumu ju nebudeme ďalej popisovať podrobnejšie, a to kvôli ochrane a zachovaniu anonymity informátorov.

Výber danej obce ovplyvnila skutočnosť, že podľa viacerých štatistických zdrojov prístupných online, došlo v danom skúmanom období k výraznému percentuálnemu posunu volebných výsledkov u pravicových a ľavicových strán, ako aj k nárastu volebnej účasti. V mieste výskumu bola v parlamentných voľbách v roku 2012 zaznamenaná takmer 60% účasť voličov, napriek tomu, že v uvedenom období boli medializované negatívne prognózy o volebnej účasti na celom území Slovenska (pozri napr. Odhad TRENDU: Vládu zostavia Smer-SD a KDĽ, 2012). V porovnaní s voľbami v roku 2010 (voľba ľavicovej strany verzus pravicovej strany) bol zaznamenaný výrazný posun. Napríklad v roku 2010 ľavicová strana SMER-SD mala 33,33% z celkového počtu hlasov a pravicová strana SDKÚ-DS 19,23%. V nasledujúcich voľbách, v roku 2012, mala ľavicová strana SMER-SD 43,36% z celkového počtu hlasov a strana SDKÚ-DS 13,56%. Keďže primárnym cieľom výskumu bolo zistiť mieru pociťovania hnusu v situáciách, ktoré porušujú rôzne morálne normy, a zistiť, do akej miery môže táto citlivosť ovplyvniť politickú stabilitu a postoje, predpokladom bolo, že daná lokalita spĺňa kritériá na takýto druh výskumu.

Participanti

Kľúčovú výskumnú vzorku tvorilo pätnásť informátorov, päť mužov a desať žien vo veku od 25 do 50 rokov. Sedem informátorov malo dosiahnuté vysokoškolské vzdelanie, zvyšných osem stredoškolské. Značná časť informátorov sa vzájomne, i keď zbežne, poznala. V čase výskumu boli všetci informátori zamestnaní, okrem jednej respondentky, ktorá bola v danom období na materskej dovolenke, a jednej študentky, ktorá sa vzdelávala v zahraničí. Väčšina informátorov žila v manželskom zväzku, s minimálne jedným dieťaťom, zvyšok informátorov žil bez záväzkov, v jednej do-

mácnosti s rodičmi. V rámci výskumu sme aplikovali metódu snehovej gule, prostredníctvom ktorej sme získali širší okruh kľúčových informátorov.

Z hľadiska politickej sebadeklarácie boli informátori volení tak, aby v každej kategórii (konzervatívni, liberálni a stredovo orientovaní voliči) bolo päť informátorov. Sebadeklarácia bola zisťovaná počas pološtruktúrovaných rozhovorov, keď sme participantom položili sériu otvorených otázok zameraných na ich politické preferencie (konkrétne voľba politickej strany v parlamentných voľbách v r. 2010, dôvody voľby, voľba v r. 2012, opäť dôvody voľby/prípadne zmeny voľby a napokon politická sebaidentifikácia). Rozhodujúcim kritériom do zaradenia do príslušnej kategórie bola ich sebaidentifikácia, nie voľba príslušnej politickej strany. Príklad: „... ako v čom... ťažko to je úplne globalizovať na všetko... takže... hm... v niektorých veciach som ... dosť konzervatívny ... a v niektorých liberálnejší ... napríklad aj u tých homosexuálov ... nemám s nimi problém, neviem ... ale keď sa prezentujú alebo nejak tak ... ale ... všetkého veľa škodí ... zlatá cesta, stredná cesta ... čiže ...“ (7MSTRED)⁴.

Metódy výskumu

Terénny výskum zahŕňal kombináciu metód, a to pološtruktúrované hĺbkové rozhovory, zúčastnené pozorovanie, modelové situácie a dotazník využívajúci škálu hnusu (Likertova škála od 0 do 6, kde je 0 – bez znechutenia a 6 – mimoriadne znechutenie). Rozhovory boli zamerané na to, aby sme zistili predstavy informátorov o správnom a nesprávnom konaní, ich názory a predstavy o vlastnom živote, spoločnosti a prostredí, v ktorom žijú, aké politické postoje zastávali a zastávajú, a čo podmieňuje prípadnú zmenu v ich postojoch a názoroch. Primárnym cieľom rozhovorov bolo zistiť, čo očakávajú od ľudí, ktorí zastávajú verejné politické posty, a či prípadný nesúhlas s ich činnosťou ovplyvňuje ich koncept morálneho a nemorálneho a či sa následne premieta do politických zmien. Témou rozhovorov boli aj postoje k menšinám (homosexuálom, Rómom atď.)

Zúčastnené pozorovania sa konali na rôznych miestach obce: v pohostinstve, reštaurácii, v čakárni u miestneho lekára, na futbalovom turnaji, ale aj na udalostiach osobnejšieho charakteru, ako napr. oslava, „gardenparty“, kúpanie na jazerách, nákupy a iné. Predmetom pozorovaní bolo, či sa respondenti rozprávajú o politike, aké názory zastávajú, prípadne či sa zmenila ich prezentácia vlastného politického názoru alebo presvedčenia v sociálnej interakcii.

Modelové situácie

Ako doplnkovú kvalitatívnu metódu sme využili modelové situácie, t. j. príbehy, ktoré sa netýkali priamo respondentov (Tabuľka 1). Príbehov bolo celkovo sedem a boli obsahovo zamerané na situácie, v ktorých dochádza k určitým etickým dilemám. Viacnety boli formulované na základe príbehov z médií, či každodenných situácií a prezentovali správanie rôznych aktérov v rôznych situáciách.

⁴ Uvedomujeme si problematickosť uvedených kategórií, napriek tomu sa domnievame, že predstavujú vhodnejšie riešenie ako na Slovensku najzaužívanejšie členenie politického spektra na pravicové a ľavicové. Uvedené rozdelenie síce reflektuje mieru riadenia ekonomiky štátom a spôsoby, akými do nej zasahuje, nezohľadňuje však motívy voľby politickej strany, akými sú napríklad témy morálky a náboženstva. Napríklad Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) sa môže prezentovať ako pravicová strana, ale dôvodom jeho voľby môžu byť konzervatívne programové princípy (Vančo, 2010).

Po prečítaní príbehu bola informátorom položená otázka, aby vyhodnotili správanie postavy v príbehu (od veľmi dobré po veľmi zlé). Dopĺňujúce odpovede neboli ďalej štatisticky vyhodnocované, ale slúžili na ďalšie usmernenie rozhovoru.

Nasledoval rozhovor k modelovej situácii, počas ktorého informátori prezentovali svoj názor na správanie protagonistu z hľadiska seba samého t.j. informátor mal vyjadriť vlastný postoj na správanie osoby opísanej v príbehu, ako by on sám pozoroval, alebo zažil daný príbeh. Podobne boli koncipované otázky týkajúce sa posúdenia konania aktéra a v prípade politicky orientovaných príbehov i názoru na možnosť zvolenia takéhoto politického kandidáta vo voľbách. Otázky k daným príbehom vyplynuli z kontextu a boli za súhlasu respondentov nahrávané. Modelové príbehy teda slúžili ako podnet na zamyslenie sa; takéto dáta boli kódované podobným spôsobom ako dáta získané primárnymi kvalitatívnymi metódami.

Tabuľka 1: Modelové situácie

Por. číslo	Názov	Znenie
1	Nedodržaný sľub	Poslanec Ivan v predvolebnej kampani podporuje homosexuálne páry a v prípade zvolenia sľubuje podporu v rámci zákona o registrovaných partnerstvách. Po voľbách však nielenže zákon nepodporí, ale aj verejne kritizuje homosexuálov rôznymi verejnými negatívnymi vyjadreniami.
2	Prekvapenie	Jozef, ktorého každý v dedine pozná ako slušného a čestného človeka, sa angažuje ako kandidát v parlamentných voľbách. Niekoľko mesiacov po jeho zvolení sa v médiách objavia informácie o tom, že Jozef podľahol korupcii veľkej developerskej firmy, aby mohol za tieto peniaze postaviť dom svojmu najstaršiemu synovi.
3	Vodu káže...	Poslanec Pavol v programových vyhláseniach vlády presadzuje princíp „šetrenia“ a „uťahovania opaskov“ viacerých verejných sektorov krajiny a tvrdí, že vyžiť sa dá aj z 380 € mesačne, ak vie niekto správne hospodáriť. Sám poslanec Pavol má však príjem niekoľko desiatok tisíc eur, vilu nad Bratislavou a na verejnosti sa prezentuje novým športiakom a hodinkami za 100 tisíc eur.
4	Zvrat	Martin je šikovný a usilovný drienčny chlap, ktorého v dedine každý pozná. Jedného večera si na dedinský ples namiesto partnerky privedie partnera a celá dedina (vrátane Martinovej rodiny) sa takýmto spôsobom dozvie, že je Martin homosexuál.
5	Nová situácia	Anna sa vrátila zo študijného pobytu v Belgicku a rodine oznámila, že je tehotná a bude sa vydávať za svojho priateľa, ktorý je moslim a žije v Káhire.
6	Pohodlie	Jano, ktorý má jednu nohu umelú, príde vo vlaku do kupé. Keďže je veľmi teplo, rozhodne sa, že si umelú nohu „odloží“ na voľné miesto vedľa vás.
7	Pomoc	Vo vedľajšej dedine vyhorí obytný dom, kde žije početná rómska rodina. Váš dobrosrdečný sused Miro poskytne svoj dom, ktorý sa nachádza vedľa vás, aby tak tejto rodine umožnil zostať na ulici.

Modelové situácie a ich hodnotenia informátormi

Pri spracovávaní informácií získaných z rozhovorov k modelovým situáciám sme využili metódu emočného a hodnotového kódovania (Saldaña, 2009: 86–93). Cieľom takéhoto kódovania je zachytiť prejav emócií zažitých informátorom alebo dedukovaných výskumníkom a zachytiť tak hodnoty a postoje informátorov. Spôsoby kódovania boli volené vzhľadom k stanoveným výskumným predpokladom. V rámci modelových situácií boli zaznamenávané aj verbálne, či neverbálne prejavy respondentov, spôsob správania a reakcie na dané situácie (napr. výrazná gestikulácia, mimika, hlasne vyjadrené citoslovčia ako „fuj“, „ble“ a pod.). Predkladané výsledky analýzy dát sú rozdelené z hľadiska politickej sebadeklarácie (konzervatívni, stredovo orientovaní a liberálni). Informátori sú kódovaní vo formáte: číslo-rod-sebaidentifikácia.

Kvalitatívna analýza dát získaných pomocou modelových situácií ukázala odlišnosti v hodnoteniach správania hlavného protagonistu príbehu v každej skupine informátorov. Môžeme teda predpokladať, že v prípade, keď by vinety boli použité výhradne ako kvantitatívna metóda, nemuseli by sa ukázať rozdiely v hodnoteniach jednotlivých kategórií informátorov, pretože vo viacerých prípadoch informátori hodnotili správanie aktéra podobne – bez ohľadu na to, ako sa zaradili v rámci politického spektra (viď analýzu dát). Táto skutočnosť nesúvisí s dôveryhodnosťou dát získaných takýmto spôsobom, ale s faktom, že modelové situácie, ktoré informátori posudzujú, sú často v porovnaní s ich skutočným životom oveľa „sterilnejšie“ (Humphreys, 2005). Inými slovami, v hypotetickej situácii môže respondentom chýbať určitý aspekt osobnej reflexie, resp. im známy sociálny kontext, ktorý očakávajú na základe vlastných životných skúseností. Výsledná analýza zachytáva a prezentuje na prvý pohľad drobné rozdiely v názoroch respondentov na základe ich politickej sebadeklarácie, a to prostredníctvom metodológie, ktorá je v súčasnosti využívaná v relatívne malej miere.

Vo výslednej analýze sa najvýraznejšie rozdiely prejavili v príbehoch jeden, štyri a sedem.

Príbeh č. 1. (Nedodržaný sľub): Pri primárnom hodnotení správania protagonistu (Likertova škála) sa väčšina informátorov, bez ohľadu na politické zaradenie, vyjadrila o tejto postave kriticky, jeho správanie zhodne hodnotila ako negatívne. Analýza rozhovorov však poukázala na výrazné rozdiely v zdôvodnení jeho konania.

Konzervatívne sa deklarujúci informátori sa k prezentovanej osobe stavali kriticky – najmä z toho dôvodu, že v rámci politickej kampane podporovala homosexuálne zväzky, či sexuálne menšiny. Obdobné reakcie, ako uvádzame v príkladoch, boli zaznamenané u všetkých konzervatívne orientovaných informátorov:

„Lebo nesúhlasím s tou otázkou homosexuality... Homosexualita je choroba.“ (4ŽKONZ)

„Nepozdáva sa mi to, že chce podporovať homosexuálne manželstvá...“ (5MKONZ)

V ich vyjadreniach sú prítomné prejavy, ktoré zahŕňajú hnus; ľudia nemusia mať dostatok informácií na to, aby niečo/nieкого odsúdili, stačí ich pocit, ktorý budú v diskurze obhajovať. Hnus sa vo vyjadreniach týchto informátorov objavoval opakovane, primárne vo vzťahu k sexuálnym menšinám, následne aj v hodnotení zmeny postoja osoby v príbehu: „... buzerantov nepodporujem, sú nechutní...“; „... fuj, buzíkov v parlamente“; „... je to odporné a hnusné“. Nasledovalo hodnotenie aktéra príbehu: „hnusná faloš“; „odrábava, ako všetci... je mi z toho zle“; „odporný klamár“. V prípade odôvodnenia možnosti voľiť takéhoto aktéra v najbližších voľbách sú ich reakcie veľmi podobné, vyjadrovali sa, že by danú osobu skôr nevolili alebo určite nevolili. Našli sa aj takí, ktorí sa vyjadrili, že by takúto osobu skôr volili, ale za určitých

podmienok: „Ak by zostal na tom postoji, ktorý mal, ktorý vlastne zmenil, že už nebude podporovať homosexuálov a by to držal, tak by som ho zvolil, čiže skôr áno.“ (5MKONZ).

Dôvodom nevoľiť daného aktéra z príbehu číslo 1 je podľa väčšiny informátorov fakt, že podporuje registrované partnerstvá homosexuálov. Na druhej strane, voliči zaraďujúci sa stredovo síce zdieľali negatívny postoj k tejto osobe, ale primárne vnímali to, že aktér v príbehu nemá vlastný názor a nedokáže zaujať jasné stanovisko. To v nich vzbudzovalo nedôveru a pocit sklamaní, prítomné vo vyhláseniach ako napr.: „Najprv tvrdí jedno a potom tvrdí druhé“ (3MSTRED). Celkovo sa zdá, že prevažnú časť stredovo sebadeklarovaných informátorov najviac znechucuje to, že aktér v príbehu nemá vlastný názor, nevie dodržať to, čo sľúbi, a klame. Príklady:

„Opovrhujem takýmto správaním.“ (2ŽSTRED)

„Sklamal ľudí... čisto hnusným klamstvom.“ (1ŽSTRED)

„Takéto správanie dokáže ľudí dosť popudiť a znechutiť.“ (14ŽSTRED)

V prípade možnosti zvoliť daného aktéra v najbližších voľbách, väčšina ako dôvod nevoľiť túto osobu uviedla, že táto osoba je nedôveryhodná, z dôvodu, že klame:

„Ja by som ho nevoľil. V poslednej dobe nevoľím vôbec. Lebo aj tak len všetci odrbávajú. Je mi z toho zle... není komu veriť.“ (3MSTRED)

„Sklamal raz moju dôveru... toto je trochu väčší prešľap... mňa by už rečami neobmákal.“ (14ŽSTRED)

Niektorí z informátorov sa však kriticky vyjadrili aj k podpore sexuálnych menšín. V ich prípade to však nebolo primárnou príčinou kritiky. Jeden z informátorov zastáva podobný názor ako konzervatívne politicky sebadeklarovaní informátori: „Ja si myslím, že homosexualita je choroba a nie voláke presvedčenie alebo niečo... nemám nič proti nim, ale normálne to není“ (7MSTRED).

Reakcie tejto skupiny informátorov teda naznačujú, že ich primárnym zdrojom znechutenia sú morálne porušenia ako podvod, pretváрка, či klamstvo.

Poslednú skupinu voličov tvoria liberálne zameraní informátori. Hodnotenia správania aktéra príbehu i jeho samotného sú tiež negatívne, podobne ako v predchádzajúcich dvoch kategóriách, i tu sa zdôrazňuje klamstvo, konkrétnejšie zmena postoja s cieľom zisku. Vo vyjadreniach týchto informátorov sa tiež objavujú komentáre vyjadrujúce znechutenie:

„Je nechutné na dosiahnutie svojich cieľov využiť niekoho iného.“ (10ŽLIB)

„Pretvarovať sa, to je vrchol hnusu...“ (13ŽLIB)

„Myslím si že sa zachoval svinsky.“ (9MLIB)

Čo sa týka rozhodnutia voliť/nevoliť daného aktéra v najbližších voľbách, prevažovali negatívne názory (skôr nie, určite nie), čo informátori odôvodňovali tým, že táto osoba klamala ľudí a zneužívala ich dôveru:

„Nedodržal slovo... zavádzal...“ (6ŽLIB)

„Za predpokladu, že by som pred voľbami voči nemu predtým prechovávala sympatie... po tom, ako podviedol ľudí by ich určite stratil...“ (10ŽLIB).

Z vyššie uvedeného badať, že správanie protagonistu príbehu pohoršilo všetky tri skupiny informátorov, ale nie z tých istých dôvodov. Kým stredoví a liberálni informátori zdôrazňovali zmenu a nestálosť jeho postojov, či priamo klamstvo s cieľom zisku, konzervatívni informátori kládli dôraz na informáciu týkajúcu sa homosexuálnych vzťahov. Tento fakt bol pre nich natoľko dôležitý, že by (na rozdiel od druhých dvoch skupín) boli ochotní prehodnotiť svoj postoj k nemu, ak by sa podpory homosexuálnych vzťahov vzdal.

Príbeh č. 4 (Zvrat): Tento príbeh priniesol najväčšie rozdiely v hodnoteniach protagonistu. Otvorené zverejnenie sexuálnej orientácie stačilo konzervatívnym informátorom na to, aby túto osobu (nie len jej správanie) považovali za „zlú“ až „veľmi zlú“. Vystúpenie na verejnosti bolo vnímané negatívne, na základe pripisovanej poruchy osobnosti:

„*To je proti prírode... ale dvaja chlapi... fuj... fuj... je to nechutné... sú hnusní... chorí... fuj... to je proti šeckému, k čemu ma vychovali a v čo verím... hruza.*“ (8MKONZ)

„*Takéto správanie by som skôr hodnotila ako skrat...*“ (12ŽKONZ).

Vo viacerých vyjadreniach sa objavovalo vyčleňovanie homosexuálnych osôb z hraníc „normálnosti“. Ich porušenie predstavuje v očiach informátorov ohrozenie (reflektované v ich vyjadreniach práve adjektívami ako „nechutné, choré, hnusné“). Vzhľadom na reakcie, ktoré táto problematika neustále vzbudzuje vo verejnom diskurze, nie sú tieto reakcie veľkým prekvapením.

Stredovo orientovaní informátori hodnotili osobu v tomto príbehu ako menej dobrú až zlú. Aj pre väčšinu z nich je homosexuálne správanie neprijateľné – ich vyjadrenia voči homosexualite ako takej nie sú také striktné ako v prípade konzervatívnych informátorov, avšak nesúhlasia s jeho prejavmi na verejnosti.

„*Tak keď už má v sebe tú homosexualitu, tak no mohol to aj iným spôsobom dať na verejnosť... nie je to len nevhodné, ale aj tak trochu nemorálne si myslím...*“ (1ŽSTRED)

„*Tak keď to spravil, tak jedine v tom prípade, že by mu cvaklo v hlave... takto na verejnosti s tým vyjsť...*“ (3MSTRED)

„*Ja si myslím, že to je jeho rozhodnutie ako človeka, bych ho hodnotil jak dovtedy... keď tie svoje presvedčenia nepresadzuje a nepresviedča ostatných, tak je to v poriadku.*“ (7MSTRED)

Liberálne orientovaní informátori hodnotili osobu v príbehu ako dobrú až veľmi dobrú. Rovnako v komentároch k príbehu sa vyjadrovali o jeho správaní pozitívne:

„*Ako osobu by som ho hodnotila ako dobrú... prečo nie... a tiež ako odvážnu... tu v dedine to chcelo veľkú odvahu... (smiech)*“ (15ŽLIB)

„*Veď je to jeho vec... nerobí nič zlé.*“ (6ŽLIB)

„*Beriem to v pohode... Úplne normálne... Neviem prečo by mal byť zlý.*“ (13ŽLIB)

Z vyjadrení informátorov nie je jasné, čo konkrétne je pre nich normálne, či samotné konanie alebo homosexualita, podstatou však ostáva, že pri hodnotení zastávajú postoje bez prejavu nejakej formy hnusu.

Príbeh 7 (Pomoc): Konzervatívne orientovaní informátori hodnotili väčšinou aktéra príbehu ako menej dobrého až zlého. V prípade posúdenia jeho konania väčšina týchto informátorov označila odpoveď menej dobré alebo zlé. Viacerí si však uvedomovali, že aktér v príbehu poskytol ľuďom pomoc v núdzi, čo vnímali pozitívne:

„*Si myslím, že sa zachoval tak jak by sa mal zachovať každý človek... pomohol ľuďom v núdzi.*“ (5MKONZ)

„*Môže mať dobré srdce... aj môže byť ako osoba v pohode.*“ (8MKON)

Vnímali však negatívne, že si aktér v príbehu nasťahoval k sebe rómsku rodinu:

„*Tí ľudia budú otravovať náš život a nie jeho, keď poskytol azyl niekoľkým cigánom tak ďakujem pekne*“ (4ŽKONZ)

„*Tí cigáni by mi ale dosť vadili...*“ (5MKONZ)

Napriek tomu, že sa v príbehu nehovorí o neprispôsobivej rómskej rodine, všetci títo informátori si ho spojili práve s takouto rodinou: „*Väčšinou kradnú a robia neplechu...*“ (12ŽKONZ)

„... to by som nedoprál nikemu. Cigánov to teda ne! HUMUS!“ (8MKONZ)

„Oni sú jak zvery...“ (5MKONZ)

Reakcie naznačujú, že zdrojom hnusu je pre konzervatívcov predstava, že rodina v príbehu je neprispôsobivá, či problémová, čo v nich evokuje pocit možného nebezpečenstva. Z vyjadrení „*hnusní cigáni*“ „*sú jak zvery*“, „*cigáni = humus*“ môžeme konštatovať, že predstava nebezpečenstva v podobe neprispôsobivej rómskej rodiny je pre konzervatívcov najväčším zdrojom hnusu v tomto príbehu. Emócia hnusu sa vo výpovediach tejto skupiny miešala s hnevom a obavami (ohrozením vlastnej bezpečnosti). Iba jedna informátorka skonštatovala, že v príbehu sa vlastne nehovorí o tom, o akú rodinu ide, či problémovú alebo neproblemovú: „... i keď neviem... o akú skupinu cigánov šlo... nie sú všetci rovnakí.“ (11ŽKONZ).

Stredovo sebadeklarovaní informátori pristupovali k hodnoteniu osoby a jej konania rozdielne. Kým väčšia časť hodnotila osobu aj konanie aktéra ako dobré, časť informátorov ho hodnotila ako zlé. Zdrojom negatívnych odpovedí nebola samotná osoba, či konanie aktéra, ale rómska rodina vystupujúca v príbehu.

„Že to nie je moc dobré jako jeho rozhodnutie, nie tým že jeho charakterizovať ako zlého človeka, však v podstate chcel urobiť dobrý skutok, ale ja by som to skôr charakterizovala, že nebolo to moc šťastné rozhodnutie“ (2ŽSTRED)

„Pochybujem, že by niekto úplne cudzej rodine a ešte rómskej nejakej obydlie no... Keď sa na to pozrieš realisticky.“ (1ŽSTRED)

Aj keď väčšina informátorov nezaujala voči osobe aktéra jednoznačne negatívny postoj, viacerí poukazovali na to, že daná osoba nemôže byť „normálna“, ak pomáha rómskej rodine: „*Asi by si hovorili, že... Buď to je magor, (smiech) alebo dobrosrdečný človek no.*“ (14ŽSTRED)

„*Ludia by si mysleli že je na hlavu... Že zrovna tým rómskym chce pomáhať.*“ (3MSTRED)

„*Asi by sa nad tým pozastavovali že či je normálny...*“ (7MSTRED)

Liberáli hodnotili aktéra i jeho konanie prevažne ako veľmi dobré. Na rozdiel od konzervatívcov v ich výpovediach sme nezaznamenali žiaden negatívny postoj, ani voči osobe a konaniu aktéra, ani voči rómskej rodine, ktorá v tomto príbehu vystupovala. Títo informátori teda v danom skutku nevideli nič negatívne a nezaoberali sa tým, komu osoba v príbehu pomohla.

„*Pomohol tam kde bolo treba. Šlachetný človek.*“ (13ŽLIB)

„*No... je to veľkorysý človek... pomohol ľuďom aby neostali na ulici... to sa v dnešnej dobe nevidí... skôr vôbec...*“ (9MLIB)

„*Poskytol im strechu nad hlavou... veľmi dobrý človek.*“ (15ŽLIB)

Reakcie na hodnotenia konania aktérov v príbehoch číslo dva, tri, päť a šesť nereflektujú politickú sebadeklaráciu informátorov, čo znamená, že všetky hodnotenia, to samotných protagonistov i ich správanie, sú si obsahovo veľmi podobné. Tieto príbehy teda, na rozdiel od vyššie uvedených, nepreniesli žiadne zásadné rozdiely v hodnoteniach troch skupín informátorov.

Hodnotenie hlavného hrdinu a jeho konania je v príbehu číslo dva prevažne zlé, až veľmi zlé. Prítomný je strach/nedôvera zo zneužívania moci, ojedinele sa prejavuje aj emócia hnusu, a to predovšetkým v súvislosti s jeho budúcou voľbou. Príklad:

„*Jednoducho zneužil to na to aby získal pre seba niečo. Zneužil dôveru ľudí... nie je dôveryhodný vôbec. Takýmto činmi opovrhujem a dvíha sa mi z toho žalúdok.*“ (1ŽSTRED)

V príbehu číslo tri je konanie opisovanej osoby, ako aj ona samotná, boli hodnote-

né jednoznačne zle až veľmi zle. Vo svetle uvedených skutočností sú všetci informátori v prvom rade pripravení zmeniť svoju voľbu. Prejav hnusu sa, podobne ako v predchádzajúcom prípade, objavuje výnimočne, napr.: „*Takých už tu bolo, čo radia šetriť a sami nešetria a ešte svoje peniaze aj zbytočne mŕňajú a ukazujú verejnosti... ako na smiech národu... je to odporné takéto niečo...*“ (13ŽLIB)

Vystupuje však do popredia iná morálne podmienená emócia, hnev: „*Ako môže volado s takým príjmom prikazovať druhému ako kdo má žiť a z čoho?*“ (7MSTRED)

Hodnotenie hrdinky a jej konanie v **príbahu číslo päť** je hodnotené prevažne ako dobré, alebo menej dobré. Napriek tomu, že prejavy, v ktorých by sa prejavoval hnus, nie sú prítomné, do popredia vystupujú nedôvera/strach, a hnev:

„*Ja osobne by som sa o dcéru bála a do takého sveta by som ju jednoducho nepustila... asi by som ju zamkla doma v izbe.*“ (11ŽKONZ)

„*Alebo je dievčina nie úplne normálna... ale pri zdravom rozume a zmysloch asi nie je...*“ (6ŽLIB).

Napokon, aj v **príbahu číslo šesť** hodnotia informátori popisovanú osobu i jej konanie prevažne ako dobré až veľmi dobré. Reflektujú, že je telesne postihnutá, a je zrejmé, že na základe toho jej automaticky pripisujú status dobrého človeka⁵ („*Určite je dobrá... až veľmi dobrá... nemôže za to že má tú nohu umelú a že je teplo... je to človek, ktorý má hendikep.*“ (6ŽLIB))

„*Je to normálne, postihnutý, keď si odloží nohu prečo nie, keď mu to urobí dobre, keď si môže niekto tašku dať prečo by si nemohol dať umelú nohu.*“ (5MKONZ);

Na druhej strane sú u nich prítomné prejavy nepríjemných pocitov/hnusu, s akými sa stretávame v našej spoločnosti v súvislosti s osobami s postihnutím[6]:

„*Mohol sa asi opýtať tých spolusediacich (smiech), že či im to nebude prekážať. Lebo si myslím že viacerým by to asi vadilo...*“ (1ŽSTRED)

„*Možno by mi to bolo nepríjemné pozeráť sa na tú odrezanú nohu a na tú umelú a možno by som sa cítila veľmi nepríjemne... ale pokiaľ by to nehraničilo s vulgarnosťou tak by som to vydržala tú jednu cestu.*“ (6ŽLIB)

Etnografický materiál, získaný na základe reakcií informátorov na modelové situácie priniesol pomerne zaujímavé zistenia. Výskumné predpoklady sa potvrdili iba čiastočne, keďže rozdiely medzi jednotlivými skupinami informátorov na základe ich politických preferencií sa prejavili iba v menšom počte modelových situácií. Ako sme už konštatovali vyššie, viacerí informátori, bez ohľadu na politické sebazaradenie, sa zhodli v celkovom hodnotení správania aktérov jednotlivých príbehov, avšak v niektorých prípadoch sa zásadným spôsobom líšili ich komentáre k príbehom. Výpovede konzervatívnych a stredových voličov mali v sebe v mnohom blízko, liberálne sa deklarujúci voliči sa od nich zásadným spôsobom líšili v hodnoteniach príslušníkov minoritných skupín. Možné vysvetlenia týchto rozdielov prezentujeme v nasledujúcej časti.

5 V rozhovore pre Denník N popisuje poslankyňa slovenského parlamentu, ako sa žije s hendikepom, a spomína veľmi podobné stereotypné predstavy, napr.: „... mnohí majú pocit, že ak má niekto postihnutie, musí to byť hneď dobrý človek, pomaly svätý. Lebo si niečím prešiel. Áno, prešiel, ale vždy sú to len ľudia. Môžu byť šťastní a veselí, rovnako tak ako nahnevaní a smutní. Ľudia sú úplne bežní a aj prístup by mal byť rovnaký...“ (Folentová, 2016).

6 Pozri Mikušovič (2015).

ZÁVER

Informátori si v modelových situáciách mali predstaviť určitú situáciu a vyjadriť k nej svoj postoj. Ako už bolo povedané, tieto situácie boli fiktívne a je možné, že väčšina by takúto situáciu v živote nemusela „riešiť“. Je tiež možné, že keby boli s podobnou udalosťou konfrontovaní v realite, ich reakcia by bola iná, napríklad preto, že by aktérom bol niekto, koho poznajú, dokonca niekto im blízky. Súčasťou vinet bolo vyhodnotenie správania osoby v príbehu na šesťbodovej škále (od veľmi dobré po veľmi zlé). V niektorých prípadoch boli hodnotenia aktérov podobné, bez ohľadu na politickú sebadeklaráciu informátorov. Tieto hodnotenia mali byť podnetom pre rozhovor k príbehom. Napriek podobnému hodnoteniu sa v rozhovoroch k príbehom ukázali rozdiely medzi jednotlivými skupinami informátorov: vyskytli sa v oboch prípadoch, v ktorých sa (aj keď v odlišnom kontexte) objavili sexuálne menšiny. Kontroverzie vzbudil (najmä u konzervatívne deklarovaných informátorov) aj príbeh týkajúci sa pomoci rómskej rodine. V ostatných modelových situáciách sa neprejavili zásadné rozdiely medzi jednotlivými kategóriami informátorov, t. j. ich hodnotenia aktérov boli podobné a podobným spôsobom zdôvodnili svoju odpoveď.

Vzhľadom na veľkosť vzorky nevyvodzujeme všeobecné závery, môžeme sa však pozrieť na výsledky výskumu v širšom kontexte. Dáta z modelových situácií sa dobrým spôsobom dopĺňajú s inými dátami. Škála hnusu, ktorú informátori vyplnili, preukázala odlišnosti medzi jednotlivými kategóriami, avšak nie vo všetkých doménach (patogénny, morálny a sexuálny hnus).

V oblasti patogénneho a morálneho hnusu mali všetky tri skupiny veľmi malé rozdiely,⁷ v škále sexuality však mali liberálni informátori o 30 percent nižšie skóre ako druhé dve skupiny.⁸

Podobné výsledky ukázala aj analýza rozhovorov k vinetám. Liberálne sa deklarujúci informátori, podľa očakávaní, nerozpoznávali niektoré z popisovaných situácií ako nemorálne (aj keď tvrdili, že v ich vlastnom prostredí by ich väčšina ľudí považovala za nemorálne). Avšak podľa modelov morálky, ktoré zdôrazňujú úlohu emócií pri formovaní morálnych postojov, môže byť práve emócia hnusu v pozadí rozdielov medzi konzervatívnymi a liberálnymi osobami. Podľa liberálov činy nemajú morálny rozmer (aj keď môžu byť „nechutné“), pokiaľ nimi nie je ohrozená iná osoba (Haidt, Koller, Dias, 1993). Ako však poukazujú Inbar, Pizarro, Bloom (2008), postoj k skutkom, ktoré vzbudzujú hnus ako k morálne neškodným, je novodobou záležitosťou. V priebehu ľudských dejín vnímala väčšina kultúr aktivity, ktoré sú „hanebné, znesväcujúce a neprirodzené“, za ohrozujúce čistotu, a teda nečisté a samým tým nemorálne, bez ohľadu na to, či je nimi niekto iný ohrozený alebo nie (Inbar, Pizarro, Bloom, 2008: 2). Konzervatívne zmýšľajúci jedinci tak môžu považovať udržiavanie čistoty za priam životne nevyhnutné: všetko, čo túto istotu ohrozuje, je vyčlenené ako abnormálne a narúšajúce prirodzený poriadok.

Použité modelové situácie aspoň do istej miery odrážajú takýto postoj. Sexuálne porušenie vo forme podporovanej homosexuality bolo primárnym zdrojom hnusu u konzervatívne sebadeklarovaných participantov. V kontexte predstavených teórií to

7 To znamená, že podobným spôsobom reagovali na položky, ktoré zahŕňali možnosť nakazenia (napr. *Je mi veľmi nechutné vidieť pleseň na starých zvyškoch v chladničke*) alebo morálne porušenie, ale iným spôsobom reagovali na položky, ktoré sa týkali sexuálnej oblasti.

8 Politický postoj bol zároveň jediný faktor, ktorý ukazoval signifikantný vzťah k hnusu. Žiadna iná premenná – vek, pohlavie, dosiahnuté vzdelanie – sa vo výsledkoch neprejavila.

nie je prekvapujúce. Osoby alebo skupiny, narúšajúce naše očakávania a porušujúce hranice ustálených (kultúrne dominantných) kategórií a zároveň vnímané ako nemorálne (nečisté), môžu byť považované za zdroj kontaminácie / ohrozenia (fyzického či symbolického). Preto je pre časť našich informátorov tento aspekt kľúčový a – dokonca – dôležitejší ako klamstvo a podvod. Neznamená to, že im klamstvo a podvod neprekážajú – čo ostatne ukázali i reakcie na modelové situácie a aj pološtruktúrované rozhovory –, len pravdepodobne toto ohrozenie nie je také bytostné a konkrétne a nie je priamo ohrozením „poriadku“ – tak ako je nimi definovaný. Podľa Tybura, Liebermanovej a Griskeviciusa (2009: 103) je sexuálny hnus podnetom pre vyhýbanie sa praktikám, ktoré „môžu ohroziť dlhodobé reprodukčné stratégie“. Zvlášť negatívne sa k nim bude osoba stavať, ak má (kultúrne) osvojené reprezentácie, ktoré tieto implicitné pocity obhajujú, resp. zdôvodňujú (napríklad, náboženské vysvetlenia, ktoré považujú predmanželské alebo akékoľvek nezvyčajné sexuálne praktiky za hriech).

Strach pred potenciálnym ohrozením (znečistením) badať i v reakciách na príbeh číslo sedem. Nezištná pomoc je časťou informátorov vnímaná ako negatívna práve (iba) preto, že jej dôsledky sú, podľa nich, nebezpečné (ohrozenie rómskou rodinou). Náboženské presvedčenia môžu i v tomto smere zohrávať istú úlohu (väčšina informátorov – okrem liberálne orientovaných – sa považovala za veriacich).

Niektoré výskumy venované prosociálnemu správaniu a kooperácii naznačujú, že náboženstvo síce podnecuje prosocialitu, ale predovšetkým k príslušníkom vlastnej skupiny (*ingroup*).

V rámci aktuálnej „utečeneckej krízy“ sme mali neraz možnosť počuť (aj od príslušníkov cirkví na Slovensku), že je našou úlohou pomáhať – ale nie všetkým, napríklad pomoc Slovákov sa má týkať iba utečencov kresťanského vierovyznania.⁹ Modelové situácie, aj keď použité v odlišnej politickej a sociálnej klíme, akou je tá dnešná, a zároveň aplikované na veľmi malej vzorke informátorov, tak reflektovali názory, ktoré sú v našom prostredí prítomné dlhodobo.

Použitie modelových situácií ako kvalitatívnej metódy zberu dát môže byť podľa nášho názoru prínosné. Kým pološtruktúrované rozhovory sa týkali všeobecných postojov a preferencií informátorov, v prípade vinet reagovali informátori na konkrétne situácie a zamýšľali sa nad nimi z rôznych uhlov pohľadu. Je zrejmé, že táto metóda má isté obmedzenia a ako samostatná metóda by v rámci kvalitatívneho antropologického výskumu nebola dostačujúca. Môže však byť jeho vhodným doplnkom, keďže môže poukázať na skutočnosti, ktoré by inými technikami zberu dát nemohli byť zaznamenané.

LITERATÚRA

- Abbott, P., Sapsford, R. (Eds.) (1997). *Research into Practice*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Androvičová, J. (2015). Sekuritizácia migrantov na Slovensku – analýza diskurzu. In: *Sociológia*, 47(4), 319–339.
- Bloom, P. (2010). How do morals change? In: *Nature*, 464, 490.
- Buzalka, J. (2012). *Slovenská ideológia a kríza. Eseje z antropológie politiky*. Bratislava: Kaligram.
- Bužeková, T., Išová, M. (2010). Disgust and intimacy. In: *Human Affairs*, 20(3), 232–240.
- Finch, J. (1987). The Vignette Technique in Survey Research. In: *Sociology*, 21(1), 105–114.

⁹ Vid' napríklad Prušová (2015).

- Folentová, V. (2016, 9. máj). Od šiestich rokov musela byť na internáte, lebo je na vozíku. Poslankyňa hovorí, ako sa žije s hendikepom. *Denník N* [online]. [citované 29. 6. 2016]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/455854/poslankyna-zdravotne-postihnutych-nenajdu-pracu-byty-nich-nie-su-nemocnica-sa-nich-nepostara/>>
- Graham, J., Haidt, J., Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029–1046.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. In: *Psychological Review*, 108(4), 814–834.
- Haidt, J., Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. In: *Social Justice Research*, 20(1), 98–116.
- Haidt, J., Koller, S., Dias, M. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog? In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 613–628.
- Haidt, J., McCauley, C., Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling seven domains of disgust elicitors. In: *Personality and Individual Differences*, 16(5), 701–713.
- Hughes, R., Huby, M. (2002). The application of vignettes in social and nursing research. In: *Journal of Advanced Nursing*, 37(4), 382–386.
- Hughes, R., Huby, M. (2004). The construction and interpretation of vignettes of social research. In: *Social Work & Social Sciences Review*, 11(1), 36–51.
- Humphreys, M. (2005). Getting Personal: Reflexivity and Autoethnographic Vignettes. In: *Qualitative Inquiry*, 11 (6), 840–860.
- Inbar, Y., Pizzaro, D., Bloom, P. (2008). Conservatives are more easily disgusted than liberals. In: *Cognition and emotion*, 23(4), 714–725.
- Inbar, Y., Pizzaro, D., Iyer, R., Haidt, J. (2011). Disgust sensitivity, political conservatism and Voting. In: *Social Psychological and Personality Science*, 3, 537–544.
- Jenkins, N. A., Bloor, M., Fischer, J., Berney, L., Neale, J. (2010). Putting it in context: the use of vignettes in qualitative interviewing. In: *Qualitative Research*, 10(2), 175–198.
- Kinicki, A. J., Hom, P. W., Trost, M. R., Wade, K. J. (1995). Effects of category prototypes on performance-rating accuracy. In: *Journal of Applied Psychology*, 80(3), 354–370.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. In: T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior: Theory, research, and social issues*. New York: Holt, Rinehart and Winston, s. 31–53.
- Králik, Ľ. (2015). Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: VEDA.
- Krivý, V., Balko, D., Feglová, V. (1996). *Slovensko a jeho regióny – sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Bratislava: Nadácia Médiá.
- Kugelman, W. (1992). Social Work Ethics in the Practice Arena: A Qualitative Study. In: *Social Work in Health Care*, 17(4), 59–77.
- Madleňák, T. (2012). *Regionálna diferenciácia volebného správania na Slovensku (1998–2010)*. Bratislava: Veda.
- Mikušovič, D. (2015, 6. október): Zať budhista, kolegyňa černoška? Slováci s tým majú veľký problém (rebríčky a grafy). *Denník N* [online]. [citované 29. 6. 2016]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/261026/zat-moslim-kolegyna-cernoska-inymi-mame-vacsi-problem-zvysok-europy-rebricky-grafy/>>
- Odhad TRENDU: Vládu zostavia Smer-SD a KDH (9.3.2012). TREND [online]. [citované 29. 6. 2016]. Dostupné na internete: <<http://www.etrend.sk/ekonomika/odhad-trendu-vladu-zostavia-smer-sd-a-kdh.html>>.
- Pemunta, N. V. (2009). Multiple identities: Gender, power, and the production of anthropological knowledge. In: *Anthropology Matters Journal*, 11(1), 1–13.
- Piaget, J. (1968). Quantification, conservation, and nativism. In: *Science*, 162, 976–979.
- Plešivčák, M. (2013). Časopriestorové aspekty rurality volebnej podpory rozhodujúcich politických strán na Slovensku v celoštátnom a regionálnom kontexte v období rokov 1998–2010. In: *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*, 20(2), 176–196.
- Prušová, V. (2015, 14. December): Prišiel ako kresťan z Iránu, úradníci ho už roky skúšajú z modlitieb. *Denník N* [online]. [citované 29. 6. 2016]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/320879/prisiel-krestan-iranu-uradnici-ho-uz-roky-skusaju-modlitieb/>>.

- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574–586.
- Saldaña, J. (2009). *The coding manual for qualitative researchers*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Spratt, T. (2001) The influence of child protection orientation on child welfare practice. In: *British Journal of Social Work*, 31(6), 933–954.
- Turiel, E. (1998). The development of morality. In: N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development*. New York: Wiley (s. 863–932).
- Turiel, E., Perkins, S. E. (2004). Flexibilities of mind: Culture and conflict. In: *Human Development*, 47(3), 158–178.
- Tybur, J. M., Lieberman, D., Griskevicius, V. (2009). Microbes, Mating and Morality: Individual Difference in Three Functional Domains of Disgust. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 103–122.
- Vančo, M. (2010): Je slovenský volič pravicový alebo ľavicový? In: *Pravé spektrum*. 28. 1. 2010. [online]. [citované 2. 9. 2016]. Dostupné na internete: <<http://www.prave-spektrum.sk/article.php?742>>.
- Wilks, T. (2004). The use of vignettes in qualitative research into social work values. In: *Qualitative Social Work*, 3(1), 78–87.
- Wilson, J., While, A. E. (1998). Methodological issues surrounding the use of vignettes in qualitative research. In: *Journal of Interprofessional Care*, 12(1), 79–87.

O AUTORKÁCH

KRISTÍNA MIŠKOVSKÁ – ukončila magisterské štúdium na FSEV UK v Bratislave, v odbore sociálna antropológia. Počas štúdia spolupracovala s viacerými MVO, kde mala príležitosť spolupodieľať sa na projektoch v rôznych oblastiach. Spoluautorsky sa podieľala na štúdiu *Social Economy and Social Enterprises in Slovakia (CIVIL SZEMLE, 2012/4)*. V súčasnosti pracuje v Centre pre filantropiu, n. o., na pozícii financial manager.

ZUZANA BUDZELOVÁ – ukončila magisterské štúdium na FSEV UK v Bratislave, v odbore sociálna antropológia, kde pokračuje v doktorandskom štúdiu. Spolupodieľa sa napr. na výučbe kurzov kognitívna antropológia, či antropológia detstva a detských skupín. Témou jej dizertačnej práce je dynamika detskej vrstovnickej skupiny a sociálne faktory, ktoré na ňu vplývajú. Publikácie: *Ako zostať normálnym v nenormálnom svete. Obranné mechanizmy v dievčenských denníkoch z obliehania Sarajeva* (In: D. Bittnerová, D. /Ed./.: *Etnické komunity –Balkánske cesty*. Díl I., FHS, UK: Praha), či *Ako skúmať sociálne štruktúry neformálnych skupín: sociálna hierarchia v detských rovesníckych skupinách* (Speculum).

DANIJELA JEROTIJEVIĆ – je sociálnou antropológičkou; aktuálne prednáša v Ústave sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied v Bratislave. V rokoch 2011 – 2014 bola výskumnou pracovníčkou v rámci projektu LEVYNA – Laboratoľ pro experimentální výzkum náboženství pri Masarykovej univerzite v Brne. Je spoluautorkou štúdií *Effects of anxiety on spontaneous ritualized behavior* (Current Biology, 25/4), *Rituál a myseľ: kognitívne a evolučné teórie rituálu* (Pantheon, 9/1) a autorkou štúdie *Coexistence of different explanatory models of misfortune: A case from Serbia* (Human Affairs, 25/3).